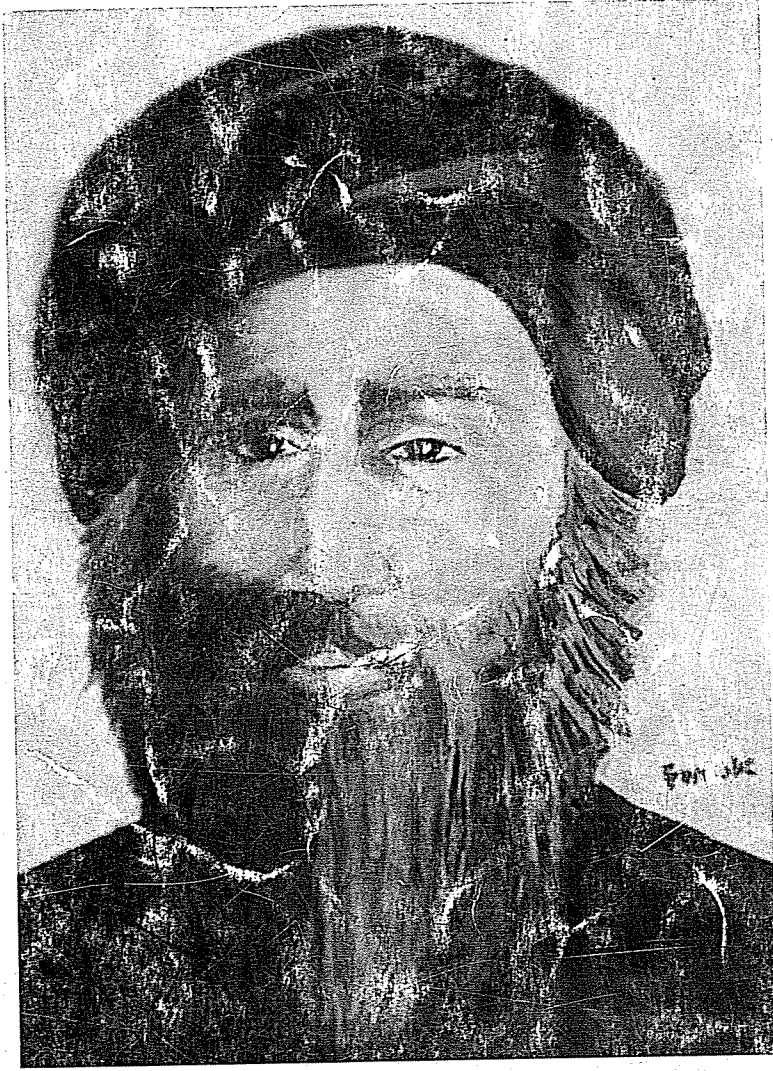

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO: 17

İslâm Âlemi gözüyle İbni Rüşd'ün resmi.

İBİNİ RÜŞD

14 MART 1994

KAYSERİ

İBİNİ RÜŞD

181.2
İBN.R
033135

İBN RÜŞD'DE İLAHİYAT (ULÛHIYET)

Doç.Dr.Muhiddin BAĞÇECİ *

El-Keşf an menâhici'l-edille isimli eserinde belirttiği gibi, İbn Rüşd'e göre, İslâm Dininin halka öğretmek için, tuttuğu yol şudur : İnsanların önce Yüce/Yaratıcı'nın varlığını, ikinci olarak onun ortağı olmadığını, üçüncü olarak O'nun sıfatlarını bilmeleri lâzımdır (1).

Felsefe tarihinin tedkikinden anlaşıldığına göre, büyük filozofların hepsi Allah'a inanmış ve ulûhiyet sahasında değişik ve muhtelif tarzlarda fikirler beyan etmişlerdir. İslâm âleminin büyük filozoflarından sayılan İbn Rüşd de (520 / 1126 - 595 / 1198) Allah'ın varlığını aklî delillerle isbatlamış ve ulûhiyet konusundaki görüş ve izahlarını bununla ilgili Kur'ân âyetlerinden çıkarmıştır.

İbn Rüşd, âlemdeki varlıklara bakarak ve bunları birbirleri ile karşılaştırarak düşünmenin dinde farz olduğunu söyler (2). Ona göre, istidlâl ve muhakeme nevilerinin en mükemmeli kesin aklî delil olan bürhandır. İslâm Dini Allah Taalâ'yı ve diğer mevcûdatı bürhan ile bilmeye teşvik ettiği için, Allahı ve diğer varlıkları bürhan ile bilmek isteyenlerin istidlâllerinde hataya düşmemeleri gerekir. Bu sebeble insanların bürhan ve bunun çeşitlerini öğrenmeleri lâzımdır. Haşeviyye hariç, bütün müslüman âlimleri Allah'ın var olduğunu bilmede aklî delil getirme ve kıyasın meşruluğunu kabul ederler.(3)

İbn Rüşd'e göre ulûhiyet konusunda bilgilerimizin tamamlanması için sonraki gelenlerin, öncekilerin araştırmalarından da faydalanması şarttır. Çünkü bu konuda bir insanın tek başına çıkıp muhtaç olduğu şeylerin hepsine vâkıf olması yâ imkânsızdır veya çok zordur. Şayet öncekilerin aklî kıyas konusunda söylediklerinin içinde doğru olmayanlar varsa, bunun üzerinde insanları uyarmamız lâzımdır.(4)

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Dersi Öğretim Üyesi

Ona göre Allah'ın varlığını bilmek için mevcûdata ve bunlardaki san'ata bakmak lâzımdır. Çünkü sanatı bilmeyen sanata konu olan eşyayı bilmez. Sanata konu olan eşya ve malzemeyi bilmeyen de sanatkârı bilemez. Varlıklar üzerinde burhan ölçülerini bilme sanatında istifade ettiğimiz örnek ve tertip nisbetinde mevcûdat üzerinde araştırma yapmamız vacib olur. Eşyanın delâlet yönünü bilerek anlamayan, istidlâlinde bir fayda elde edemez. Geometri ve Astronomi ilmini bilmeyen kimsenin tek başına gökteki cisimlerin ve güneşin boyutlarını idrâk etmeye kalkışması mümkün olmaz. Hatta buna güneş dünyadan 150 veya 160 kere daha büyüktür, denilse bu sözü söyleyenin deliliğinin bir alâmeti sayar. Astronomi bilen ise bu sözün doğruluğundan şüphe etmez.(5)

ALLAH'IN VARLIĞINI İSBÂTI

İbn Rüşd'e göre Yüce Allah'ın varlığı iki çeşit delille isbât edilir : Bunlar inâyet ve ihtirâ delilleridir. Kur'ân-ı Kerim Allah'ın varlığının isbâtında bu delilleri kullanmıştır

A- İnayet Delili :

İnayet delili 2 esas üzerine kurulmuştur.

1. asıl : Âlemdeki mevcûd olan her şey, insanın varlığına uygundur.
2. asıl : Bu uygunluk ve uyumluluk, bunu kasd edip dileyen bir fâilin varlığını zorunlu olarak göstermektedir. Çünkü bu uygunluk ve uyumluluğun tesadüfen meydana gelmesi mümkün değildir.

“ Varlıkların insanın varlığı için uygunluğuna gelince : Gece, gündüz, güneş ve ayın, insanın ihtiyaçlarına uygunluğuna dair, insan araştırdığında kesin bilgi elde eder. Dört mevsimin ve üzerinde yaşadığımız arzın insana uygun olması da böyledir. Ayrıca; hayvanlar, bitkiler ve cansız maddelerin çoğunun, yağmur, ırmak ve denizler gibi pek çok şeylerin kısaca toprak, su, ateş ve havanın insanın ihtiyacına uygun oluşu da böyledir. Yine bedendeki

organlarda ve hayvanların uzuvlarında bu uygunluk, onların hayatına ve varlıklarına muvafık olmasından açıkça biliniyor. Bütün bunları ve faydalarını ayrıntıları ile bilmek bu delile dahil oluyor. Bu sebeble Yüce Allah'ın varlığını tam bir bilgi ile bilmek ve tanımak isteyen kimseye varlıklardaki faydaları, hikmet ve gayeleri araştırmak vacibtir (6). “ Hatta bu konuda, âlimlerden biri şöyle demiştir : İnsanın ve hayvanların organları ile ilgili olarak ulemânın idrak ettiği bilgi, bu organlarda aşağı yukarı binlerce fayda bulunduğunu idrâk edecek kadar geniştir “ (7) insanın çevresi ile uyumluluğuna bir misal olarak Allah Kur'ân'da “ geceyi bir elbise ve gündüzü de bir maişet vesilesi kıldık “ (en-Nebe;) demektir. Yani güneşin hararetine karşı yeryüzündeki canlılar için geceyi bir sütte ve elbise kıldık. Şayet güneş, gece gayb olmasaydı, Allah'ın güneşle hayat verdiği canlılar ve bitkiler mahvolurdu. Gece, istirahat ve uyku daha derinleşmiş olur (8).

B. İhtirâ Delili :

Bu delil, bütün canlı, bitki ve göklerin yaratılışını içine almaktadır. Göklerin, bitkiler ve hayvanlar yaratılmışlardır. Çünkü madde, canlıları ve bitkileri yaratmaz. Bu husus açık olarak bilinmektedir. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyurur : “ Ey insanlar, size bir misal verildi bunu iyice dinleyin; Allahtan başka taptıklarınız, bir sineği dahi yaratamazlar, bunun için hepsi bir araya toplansalar bile sinek onlardan bir şey kapsa, onu da geri alamazlar. İsteyen de âciz, istenen de âcizdir “ (9).

Biz bir takım cansız maddelerden bir canlının ve hayatın meydana geldiğini müşahede etmekteyiz. Böylece bunlarda hayatı icad eden bir varlığın mevcut olduğunu kesinlikle bilmekteyiz. Madem ki hayvan ve bitkiler ihtirâ olunmaktadır. Bu yaratılanların yaratıcı bir fâili vardır. İhtirâ' olunan varlıkların sayısı kadar Allah'ın varlığına delâlet eden deliller mevcuttur. Allah'ı hakkiyle bilmek isteyen kimsenin, varlıklardaki hakiki yaratılışa vakıf olması gerekir. Bunun için de eşyanın cevherlerini ve hakikatını tanıması gerekir.

Çünkü eşyanın hakikatını tanımayan ihtirâ'ın hakikatını bilemez. Allah'ın şu sözü buna işaret eder :

Göklerin ve yerin melekütüne (hükümrânlığına ve mülk ü saltanatına) ve Allah'ın yarattığı her bir şeye... bakmıyorlar mı? (10)

İbn Rüşd'e göre Allah'ın varlığını isbat eden delillere aid ayetler üçe ayrılır :

① İnyet deliline dikkati çeken âyetlerden misaller

“ Biz yeryüzünü onlar için bir beşik, dağları da bir direk (kazık) yapmadık mı... size tohumlar, bitkiler, ağaçları sarmaş dolaş olmuş bağlar ve bahçeler yetiştirmek için üst üste yığılıp sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik (11).

“ Öyle ya insan yiyeceğine bir baksın, suyu bol bol döktük, sonra toprağı iyiden iyi yardım. Bu suretle orada daneler bitirdik...” (12).

② İhtirâ deliline dikkati çeken ayetler :

“ İnsan neden yaratıldığına bir baksın ! O atılıp dökülen bir sudan yaratıldı...” (13).

“ Devenin nasıl yaratıldığına bakmıyorlar mı ?...” (14).

③ Hem inayet hem de ihtirâ deliline dikkati çeken ayetler pek çoktur;

“ Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ta ki korunaszınız. O Rabb ki yer yüzünü sizin için bir döşek, göğü kubbe gibi bir bina yaptı. O, gökten su indirip onunla türlü türlü meyva ve mahsullerden sizin için rızık çıkardı...” (15).

“ Ölü toprak onlar için bir ayet ve delildir. Biz onu canlandırdık ve içinden dâneler çıkardık da ondan yiyip duruyorlar...” (16).

Eşyanın Allah'ın varlığına delâlet tarzlarını ve yönlerini âlimler daha iyi anırlar. Halk ise bunların sadece masnû olduklarını ve bunları icad eden bir Sâni'lerinin olduğunu bilir. Nasıl yaratıldıklarını bilmez. Ulemâ ise eşyâya

sanat eserleri hakkında bilgisi olan kimse gibi bakar. Nasıl yaratıldığını ve bunlardaki hikmeti ve sanatı ve bunların delâlet yönlerini anlayarak sanatkârlarını tanırlar.

İbn Rüşd'e göre insanların fitratlarına ve akıllarına, eşyanın Allah'ın varlığına delâletlerini anlamaları için bir istidat ve idrâk konulmuştur. Beşerin tabiatında bulunana bu fitrat ve garizaya şu âyet işaret eder :

“Hani Rabbin, Âdem oğullarının sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp kendilerini kendi nefislerine şahid tutmuş, Ben, sizin Rabbiniz değilmiyim“? (demiş) Onlar da; Evet (Rabbimizsin) şahid olduk, demişler. İşte bu şahidlendirme kıyamet günü, bizim bundan haberimiz yoktu, dememeniz içindi “(17).

Bundan dolayı Allah'a iman ve peygamberlerinin tebliğ ettiklerine uymak suretiyle Cenab-ı Allah'a itaat etmeyi amaç edinen bir kimsenin bu yolu tutması gerekir ki bizzât Allah'ın ve ayrıca meleklerin şehâdetiyle beraber Hakk Taalâ'nın varlığına ve rububiyetine şahid olan ulemâdan olabilsin. Nitekim Allah buyurur : “Allah, melekler ve ilim sahipleri en mükemmel bir doğrulukla şehâdet ederler ki, Ondân başka ilah yoktur. Evet Aziz ve Hakim olan Allah'tan başka tanrı yoktur “(18).

“ Hiç bir şey yok ki O'nu hamd (övgü) ile tesbih etmemiş olsun. Fakat siz onların tesbihini iyi anlamazsınız “(19). Âyeti de, kainattaki her bir şeyin, anlayan için Allah'ın varlığına delil olacağını gösterir (20).

İbn Rüşd der ki “ Allah'ın varlığını inkâr eden materyalistlerin misâli, sanat eserlerini müşahede eden, ama bunların sanat eseri olduklarını kabul ve itiraf etmeyen, tam tersine bu eserlerde görmüş olduğu sanatı tesâdüfe ve kendiliğinden meydana gelen bir işe bağlayan kimsenin misali gibidir “ (21).

ALLAHIN BİRLİĞİ VE SIFATLARI

İbn Rüşd, felsefesinde inayet ve ihtirâ' deliliyle Allah'ın varlığını isbat ettikten sonra, hem aklî ve hem de naklî delillerle O'nun birliğini kanıtlamaya çalışır. Allah'ın vahdaniyeti demek, O'ndan başka bir ilah olmadığını bilmektir. Yani O'ndan başka her şeyden üluhiyeti nefyetmektir. İbn Rüşd, Allah'ın birliğine dair Kur'ân-ı Kerim'de 3 ayeti ele alır ve bunları açıklamaya çalışır :

① “ Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, yer ve gök muhakkak harab olurdu...” (1)

② “ Allah hiç bir çocuk edinmemiştir. Onunla birlikte hiçbir Tanrı da yoktur öyle olsaydı, bu takdirde elbette her tanrı, kendi yarattığını sürükler götürür ve diğer tanrıların hâkimiyetine engel olmaya çalışırdı ve elbette Tanrılardan biri, diğerinden üstün gelirdi. Allah onların vasfedegeldikleri ortaklardan münezzehtir “ (2)

③ De ki Allah ile beraber söylemiş oldukları başka tanrılar mevcut olsaydı, o takdirde onlar Arşın sahibi olan Allah'a karşı bir yol ararlar (ve onun işlerine karşı çıkmaya kalkışır) dı.” (3)

Birinci âyetin delâlet ettiği manâ, insanın fitratında tabî bir gariza olarak bulunmaktadır. Bilinen hususlardandır ki her biri, diğerinin yetkisine ve işine sahib olan iki hükümdar bulunsa, bir şehrin veya devletin bunlar tarafından idaresi mümkün olmaz. Zira bu devlette, işlerinde müstakil hükümdarların yapacağı iş ve idare sonunda zorunlu olarak düzen bozulur. Ancak biri idare eder ve iş görür, öbürü de boş ve âtil kalırsa o zaman böyle bir durum husûle gelmez. Boş duran ve âtil bulunan ilahlık vasfını haiz olamayacağından ilah'ın bir olması zorunludur. “ Allah'tan başka tanrılar olsaydı, yerin ve göğün nizamı bozulurdu “ (el-Enbiyâ, 22) ayetinin anlamı budur “... Her ilah kendi yarattığında müstakil kalmaya kalkışır.” (el-Mü'minûn) âyeti fiilleri değişik olan bir çok ilahlar kabul edenleri reddeder, çünkü yağmur tanrısı, bereket tanrısı gibi birinin yaptığını öbürünün yapamayacağı ilahlar bulunursa, ilahla-

rın her biri noksan olur, hiçbirinden nizamlı ve tam bir mevcud vücûda gelmez. Her birinin yaptığını diğerlerin de yaptığı ilahlar bulunur ve bunların her biri âlemi tek başına yaratmaya muktedir olursa, bu durumda âlemi yaratmaya bir ilâh kâfi geleceği için öbür ilahlara lüzum kalmaz. Madem ki âlem düzenli tek bir varlık olarak vardır. O halde sadece fiilleri mükemmel olan tek bir Tanrı'dan vücûda gelmiştir.

Son âyet de Allah'tan başka ilahların olmadığını gösteren bir bürhandır. İbn Rüşd, bu deliller karşısında âlimler ile halkın anlayışları arasındaki farka işaret ederek şöyle diyor “ Ancak âlimler, Alemin yaratılması ve kainatın, bir vücudun organları mesabesinde bulunan parçaları arasındaki münasebeti halktan daha iyi anlarlar.

İbn Rüşd, Eş'arilerin Temânu' deliline şöyle diyerek itiraz eder ; çünkü Eş'ariler, iki veya daha fazla ilâh olsa, bunların ihtilafa düşmeleri mümkündür, derler. İhtilaf ettikleri takdirde durum 3 şıktan hâli değildir.

- ①. Ya her ikisinin muradı tam olarak husule gelecek
- ②. Veya her ikisinin de muradı hasıl olmayacak
- ③. Veyahud da birinin isteği olacak, diğerininki olmayacak

Her ikisinin muradı ki birbirine zıd olduğu için husule gelmez, çünkü iki zıddın bir arada olması imkânsızdır.

Her ikisinin muradının da husûle gelmesi -iki zıddın ortadan kalkmasını gerektireceği için muhaldir. Çünkü biri, alemin olmasını, diğeri olmamasını istediği için bu iki muradın ortadan kalkması alemin ne varlığını ne de yokluğunu gerektirir.

Birinin irade ettiği olur, istediği olmayanın ise iradesi batıl ve hükümsüz kalır. Böyle olan âciz olur. Âciz ise ilah olmaz. İbn Rüşd Eş'arî kelimcülerinin bu şekildeki istidlâline, “ âyetten çıkan netice bu değildir “ diye

itiraz eder ve şöyle der : “ onların bu delillerinin zayıf oluş sebebi şudur; Şahidde ve görünürde olana kıyasla iki müridin ihtilaf etmeleri mümkün olduğu gibi ittifak etmeleri de mümkündür... Doğruya en fazla benzeyen şudur : Allah iki olsaydı, âlemin de iki olması lâzım gelirdi. Onun için madem ki âlem birdir, o halde fail de bir tanedir. Çünkü belli bir fiil ancak “ bir “ den husule gelir. Birinci âyette (el-Enbiyâ 22) sanki Allah’tan başka ilahlar bulunsaydı... şu anda âlem fasid ve bozuk olarak mevcut olurdu “ denmiş olmaktadır. Sonra âlemdeki düzenin fasid ve bozuk olmadığı istisnâ edilerek Allah’tan başka ilahın bulunmadığı sonucuna zarurî olarak ulaşılmıştır “ (4) Görülüyor ki İbn Rüşd Allah’ın birliğini isbatlarken sanki âlem Allah’ın dilemesiyle sonradan yaratılmamış da bi’l-îcab (zorunlu olarak, Allah’tan sadır olmuş gibi bir izlenim vermektedir. Demek istiyor ki! Bir kaç ilah bulunsa, âlem bunlardan zorunlu olarak sadır olacağı için bulunurdu, ama fasid ve bozuk olarak mevcut olurdu. Alem fasid ve bozuk olmadığına göre ilah tektir. Halbuki Alem Allah’ın dilemesiyle sonradan yaratılmıştır. İradeyle istenilip yaratılan hâdistir. İlah kudret ve iradesinde kamildir. Allah’ın işine karşı kudret ve iradeyi haiz başka kimse ve nesne yoktur. İbn Rüşd, Allah’ın birliğini isbatlarken tuttuğu yol Kelamcılarının Temânu’ ve tevârid delillerinden daha karışık ve mübhemdir. Allah iki olsaydı, âlemin de iki olması lazım gelirdi, diyor. Âlemin bir olduğunu nasıl isbatlayacak ? Kesin olarak belli olmayan delil ile kesin isbat yapılabilir mi ?

ALLAH’IN SIFATLARI

İbn Rüşd, Kur’ân-ı Kerim’de Âlemin Sani’i hakkında açıklanan sıfatları kabul eder. Ona göre, Allah’ın ilim, hayat, kudret, irâde, sem’ basar, kelâm sıfatları insanda da vardır. Kur’ân’da “ Yaratan hiç bilmez mi (mülk, 14) “ denilir. Bir menfaata münasib düşmesi bakımından birbirine uygun parçalardan tertiplenerek yapılmış düzenli bir eser, kör tabiattan ibaret bir sâni (yaratıcı) tarafından yapılamaz. Âlem, ancak belli bir gayeden önce belli bir

amaca göre eseri düzenleyen bir Sâni' (yaratıcı) tarafından yaratılmış olur. Bu sebeble Sâni'in (Yaratıcının) yaratacağı âlem hakkında ilim sahibi olması zarûrîdir. Nitekim bir ev, inşaat sanatı hakkında bilgisi olan bir usta zat tarafından vücûda getirilir. İbn Rüşd, " ilim " in Allah'ın kadim ve ezeli sıfatı olduğunu açıkladıktan sonra, Allah'ın bu sıfatla her zaman muttasıf olduğunu söyler. Allah Taalâ, sonradan var olan şeylerin hudûsunu ve bozulan şeylerin bozuluşunu bilir, ama bu ilim ne muhdes bir ilimdir ne de kadim bir bilgidir, denemez. Çünkü böyle bir iddia islamda bid'at olarak sonradan ortaya çıkmıştır. "Rabbin unutkan değildir" (5) ayeti de buna delâlet eder.

Yüce Allah; hayat, irade ve kudret sıfatlarıyla da muttasıftır : Âlim olan fâilin bir şeyi husûle getirmesi için o şeyi dilemesi şarttır. İbn Rüşd'e göre, " Allah sonradan olaca şeyleri kadim (ezelî) bir irade ile diler " demek bid'at olup, âlimlerin akıllarına sığmayan ve halkı da iknâ etmeyen bir sözdür. Uygun olan, "Allah bir şeyin olmasını, o şey vâki olacağı zaman irade eder, henüz vakti gelmediği için onu dilemez" denilmesidir. İbn Rüşd, Kelamcıların " hâdis şeylerle kâim olan hâdistir " prensibini reddeder. Vacible (Allahla) havâdisin kaim olacağını savunur. İbn Rüşd'e göre : mahlukatı yaratmaya kadir olması açısından ilim sıfatıyla muttasıf olduğu için Yüce Allah'da kelâm sıfatı da sabit olur. İbn Rüşd'e göre, Allah'ın kelâmı, kendisinde mevcut olan ilme delâlet edecek bir fiili yaratması veya kendisinde mevcut ilme, muhatabı, vakıf kılacak hâle getirmesinden başka bir şey değildir. Yüce Allah'tan olan bu fiilin kullarından seçtiği mümtaz bir kulun (peygamberin) nefsinde herhangi bir vasıta ile husûle gelmesi icab eder. Ancak vasıtanın mutlaka söz halinde olması icabetmez. Fakat O'nun tarafından yaratılması şarttır. Bazen bir melek vasıtasıyla, bazen dinleyicide meydana getireceği bir fiil ile onun bu manâ'yı (ilmi) idrâk etmesi husûle getirilir. Bazen de Allah'ın konuşması, kendi kelâmını tahsis ettiği bir şahsın kulağında yarattığı lafız (söz) aracılığıyla olur. İbn Rüşd bu dediklerine / " Ya bir vahiy ile veya bir perde arkasından veyahud bir elçi gönderip de kendi izniyle

dileyeceğini vahyetmesi olmadıkça Allah'ın bir beşerle konuşması olmamıştır..." (7) âyetini delil getirir.

İbn Rüşd'e göre, peygamberlerin varisleri olan âlimlere bürhanlar vasıtasıyla ilka ettiği bilgiler de Allah'ın kelâmından sayılır. Bu bilgilerin Allah'ın kelâmı sayılması, kesinlikle doğru olması itibariyledir. Kur'ân Allah'ın kelâmıdır ve kadimdir. Bu kelâma delâlet eden lafızlar insanın değil Allah'ın yarattığı sözlerdir (8).

İbn Rüşd; Sem' (işitme) ve basar (görme) sıfatlarının Yüce Allah'ta bulunduğunu şu bakımdan isbat eder : Görme ve işitme ile akıl tarafından mevcudâtta bir takım manalar ve haller algılanır. Mahlukatta bulunan her şeyi idrak etmek Yüce Yaratıcı'nın şartlarından olunca, O'nda bu iki idrakin bulunması da vacibtir. O halde Allah'ın gözle idrak edilen şeyleri ve işitme ile idrâk edilen şeyleri de bilmesi vacibtir. Allah bütün idrak edilen şeyleri bilir (9).

İbn Rüşd, Allah'ın sıfatları, zat mıdır yani Allah'ın zatının aynı mıdır ? Yoksa Allah'ın zatı üzerine zaid midir ? tarzında sorular sorulmasını doğru bulmaz ve bid'at kabul eder.

İbn Rüşd'e göre sıfât-ı nefsiyyeden maksat zatın kendisi için vasıflanmış olduğu şeydir. Vahid ve kadîm gibi. Yoksa zat üzerine zaid bir mananın zat ile kaim olması değildir. Kadîm sıfatı Allah'ın zatı üzerine ilave edilen olmayıp Onun aynı olan bir sıfattır. Manevî sıfatlardan maksad; zat ile kaim bir manadan dolayı zatın vasıflanmasıdır. İbn Rüşd, Eş'arilerin manevî sıfatlar, zât üzerine zaidirler, Allah zâtı üzerine zâid bir ilimle âlimdir; zatın üzerine zaid bir hayatla hayydır, demelerini çok mahzurlu bulur. Böyle denilirse ortada sıfat ve mevsûf; hâmil ve mahmûl (taşıyan ve taşınanın) olması lâzım gelir. Bu ise cisme mahsus bir haldir. Bu konuda, gaibi şahide kıyas etmenin doğru olmadığı görüşünde bulunur. O'na göre böyle söylemek halkı irşad etmekten ziyade saptırır. Halkın Allah'ın sıfatları konusunda uygun olan sa-

dece dinin sarih olarak açıkladığı şeylerdir. O da bu kadar tafsilâta girmeden Allah'ın sıfatlarını kabul ve itiraf etmekten ibarettir. Allah'ın sıfatları hakkında kelâmcıların açıkladıkları kadar bilgiye insanı vâkıf kılmak Kelâm ilmi ve sanatının gücü dahilinde değildir (10).

İbn Rüşd'e göre, Yüce Allah'ın bütün noksanlıklardan münezze ve beri olduğu Kur'ân'da açıkça anlatılmıştır : “ Onun benzer gibi hiç bir şey yoktur “ (11). “ Yaratan Allah, yaratmayan (mahluk) gibi midir, iyice düşünmüyor musunuz ? “ (12) Hâlık, yaratılanın sıfatıyla mevsuf olamayacağı gibi, onun sıfatına benzeyen bir sıfatı da haiz olamaz. Aksi halde Hâlık mahluk gibi olur. O halde Yaratan ile yaratılan asla birbirine benzemez.

Mahlukatın en şerefli olan insanda Allah'ın sıfatlarının bir kısmı çok eksik bir şekilde vardır. Biz, insandaki hayat, ilim, irade ve kudret ile Yüce Allah'ın hayat, ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla muttasıf olduğunu istidlâl ederiz. İnsandaki bu sıfatların aklen sonsuz olan en mükemmel ve en üstün şekilleri Yüce Yaratıcı'da vardır. “ Ölmek şanımdan olmayan Hayy (diri) olan Allah'a tevekkül et “ (13) “ Onu ne uyuklama ve ne de uyku tutar “ (14) “ Rabbin ne unuttur, ne de şaşırır “ (15) diyerek Dinin, ölüm, uyku, unutmaya ve hata etme gibi mahlukatta bulunup da Yüce Halık'ta bulunmadığını açıkladığı özellikler eksik ve kusurlu sıfatlardır. Eksikliğe ve kusura delâlet eden bu nev'i sıfatların Yüce Allah'ta olmadığını bilmek insanda bulunan zarurî ve bedihi bilgilere yakındır. Bir bozulma ve aksaklık hali girmeksizin kainatın ve içindeki varlıkların düzen ve nizamının bozulmadan muhafaza edilmesi, kusur ve noksanlık ifade eden bu nev'i sıfatların Allah'ta bulunmadığına delildir.

“ Semalarla arzı muhafaza etmek Allah'a ağır ve zor gelmez. O çok yüce ve çok büyüktür “ (16).

İbn Rüşd, bazı selefiler gibi, Allah için cihet ve yön kabul ediyor. O'na göre Allah, üstte ve semadadır. Arşın üstündedir (17).

NETICE

Felsefe tarihinin iyiden iyiye tetkikinden anlaşıldığına göre, büyük filozofların hepsi Allah'a inanmış ve ülûhiyet sahasında değişik ve muhtelif tarz-larda fikirler beyan etmişlerdir. İslâm âleminin yetiştirdiği en büyük filozoflardan biri sayılan İbn Rüşd (520 / 1126 - 595 / 1198) de Allah'ın varlığını aklî delillerle isbatlamış ve ülûhiyet sahasındaki görüş ve izahlarını çoğu defa bununla ilgili Kur'ân âyetlerinden çıkarmıştır. Allah'ın varlığını inayet delili ile isbat ederken insan ve hayvanların bütün organları ve çevreleriyle münasebetlerinin şahıs ve türlerini devam ettirmek gayesine uygun şekilde yaratıldıklarına dikkat çekmiştir. Böylece İbn Rüşd Ekoloji ilminin ilk defa temelini atmış insan ve hayvanların amaçlı hareketlerinin Allah'ın varlığına delâlet eden yönlerini göstermiş sayılır. (Ekoloji; çeşitli türlerdeki canlıların çevrelerine uyumlu olarak nasıl yaratıldıklarını, besinlerini ve enerji ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarını, karşılıklı olarak diğer türlerle nasıl bir münasebet içinde bulduklarını inceleyen bir ilimdir).

İbn Rüşd Allah Taalâ ve sıfatlarını daha ziyade halkın anlayacağı selef metoduna az çok yaklaşan bir şekilde anlatmıştır. Hadd-i zatında onun sistemi iki türlü konuşmayı içine alır :

a) Ulûhiyet konularını halka anlatırken misaller vererek temsili bir surette sembolik ifadelerle anlatır.

b) Ulûhiyet konularını âlimlere anlatırken de kendi akılcı sisteminin gereği olan te'vile başvurur.

O, inayet ve ihtirâ' deliliyle Allah'ın varlığını isbat ederken hem halk ve hem de âlimler için müşterek bir yol tutmuş oluyordu.

DİPNOTLAR

- 1- İbn Rüşd, el-Keşf an menahici'l-edille, s. 47, 1319 Mısır.
- 2- (İbn Rüşd, Faslü'l-Makal, s.3, 1319, Mısır) Felsefetü'l-Kâdî el-Fâdîl Ahmed b.Ahmed İbn Rüşd el-Endelüsî ismi altında basılan kitabın içinde.
- 3- a.esr.a.s.
- 4- a.esr. s.3-4
- 5- İbn Rüşd, Faslü'l-Makal, s.4, 1319, Mısır.
- 6- Felsefetü'l-Kadî el-Fâdîl Ahmed b. Ahmed İbn Rüşd el-Endelüsî ismi altında basılan kitabın içinde el-Keşf an Menâhici'l-Edille fi akâfîdi'l-mille, s.a36. el-Matbaatü'l-Hamidiyyetü'l-Mısıryye, 1319 h.
- 7- el-Keşf, s.39.
- 8- el-Keşf, s.66.
- 9- el-Hacc, 73.
- 10- el-A'râf, 10.
- 11- en-Nebe', 6-16.
- 12- Abese, 24-27.
- 13- et-Ta'rık, 5-6.
- 14- el-Gâşiye, 17.
- 15- 21-22.
- 16- Yâsin, 33, el-Keşf, s.38.
- 17- el-A'râf, 172.
- 18- Âl-i İmrân, 18.
- 19- el-İsrâ, 44.
- 20- Aynı esr., s.38.
- 21- Aynı esr., s.39.
- 1- el-Enbiyâ, 22
- 2- el-Mü'minûn, 91
- 3- el-İsrâ, 42
- 4- El-Keşf an Menahici'l-edille, s.39-41.

- 5- Meryem, 65.
- 6- Bkz. el-Keşf an menahici'l-Edille, s.43.
- 7- eş-Şûrâ, 51.
- 8- Bkz., el-Keşf an Menâhici'l-edille, s.44-45.
- 9- el-Keşf an Menâhici'l-edille s.45-46.
- 10- Aynı eser, s.46-47.
- 11- eş-Şûrâ, 11.
- 12- en-Nahl, 17.
- 13- el-Furkan, 58.
- 14- el-Bakara, 255.
- 15- Tâhâ, 51.
- 16- el-Bakara, 255.
- 17- Bkz., el-Keşf an Menahici'l-Edille, s.53-55.